

OBSERVAȚII ASUPRA AȘEZĂRILOR RURALE DIN DACIA ROMANĂ ȘI POSTROMANA (SEC. II—VI) PINA LA VENIREA SLAVILOR

Interesul cercetătorilor din România față de așezările rurale din fostul teritoriu al Daciei romane și postromane pînă la venirea slavilor a crescut considerabil îndeosebi după al doilea război mondial, cînd investigațiile arheologice au căpătat o amploare fără precedent și o pronunțată diversificare. În noua orientare postbelică a cercetărilor arheologico-istorice românești, mediului rural i se acordă o importanță din ce în ce mai mare, potrivit cu ponderea reală pe care o are în înțelegerea cît mai completă a proceselor social-economice și etno-politice desfășurate în timpul și spațiul Provinciei Dacia și apoi în prima parte a perioadei prefeudale, încheiate o dată cu pătrunderea slavilor în fostele teritorii romane de la nordul Dunării ¹.

De la început socotim necesar să facem precizarea că, sub raport geografic, aici avem în vedere *numai* așezările rurale (romane și prefeudale) situate în regiunile care au intrat odinioară în componența Provinciei Dacia (Transilvania, Oltenia, Banatul și vestul Munteniei), lăsînd la o parte pe cele aflate în restul României, unde în antichitatea romană și prefeudală timpurie, condițiile de dezvoltare cultural-istorică au fost în mare măsură diferite. Pe de altă parte, pentru epoca romană ne vom raporta numai la așezările rurale propriu-zise nu și la stațiunile balneare ori la așezările civile (*canabae*), dez-

¹ Pentru cadrul istoric general, vezi *IstRom*, I, 1960, p. 345—727. Despre cercetările întreprinse în ultimile două decenii în mediul rural roman, cf. M. Macrea — I. H. Crișan, în *ActaMN*, I, 1964, p. 349—364 și D. Protase, *Problema continuității*, p. 15—72 și 203—205.

voltate în apropierea nemijlocită a castrului trupelor auxiliare și dependente direct de acestea.

Dacia romană (106—271). — După repertoriile, statisticile și hărțile existente, pe cuprinsul provinciei se cunosc acum peste 300 de locuri cu resturi arheologice aparținătoare unor așezări civile rurale (sec. II—III), cele mai multe din acestea aflându-se în Transilvania centrală și de sud-vest, apoi în Oltenia și mai puține în Banat². Repartiția lor geografică inegală reflectă desigur densitatea populației și importanța economică diferită a unor regiuni cu o anumită formă de relief, mai bogate sau mai sărace în resurse ale solului și subsolului. Densitatea variabilă a așezărilor mai prezintă, însă, o mare însemnătate, pe de o parte pentru prezența și numărul elementelor etnice autohtone, iar pe de altă parte, pentru procesul de colonizare romană în afara centrelor urbane și a celor cu caracter militar.

Sub raportul ocupației de bază a locuitorilor, așezările rurale din Dacia romană pot fi clasificate în două categorii mari: așezări cu caracter agricol-păstoresc și așezări ale lucrătorilor din exploatarea miniere (aur, fier etc.), carierele de piatră și ocele de sare. La acestea se adaugă unele așezări mai puține la număr, în care meșteșugurile, bunăoară olăritul, au luat o mare dezvoltare. Dar temelia vieții rurale romane în Dacia o constituie așezările de agricultori și crescători de vite, care sînt cele mai numeroase. Acestea se află în regiunile de cîmpie și deal-munte, de-a lungul cursurilor de apă, pretutindeni unde natura oferea pămînt bun pentru agricultură și pășuni bogate pentru vite. Vestigii de așezări ale muncitorilor din exploatarea metalelor, din ocele de sare sau din carierele de piatră sînt mult mai puține și ele se găsesc — lucru firesc — în zonele bogate și azi în aur, fier, piatră de construcție și sare. Vor fi existat, fără îndoială, și numeroase așezări a căror populație era ocupată în exploatarea forestieră, dar urmele arheologice nu ne îngăduie precizarea lor din acest punct de vedere.

Referitor la numele antic al așezărilor rurale, din *Tabula Peutingeriana*, din *Geographia* lui Ptolemeu și cea a autorului anonim din Ravenna, din tablitele cerate și din inscripții pe piatră se cunosc mai multe nume de localități, care nu au avut caracter militar și care nu au ajuns niciodată la rangul de municipiu. Dintre acestea amintim: *Alburnus Maior*, *Vicus Pirustarum*, *Germisara*, *Deusara*, *Immenosum Maius*³, *Cedonia*, *Caput Stenarum*, *Salinae*, *Centum*

² Cu privire la așezările rurale din Dacia romană (descoperiri, semnalări, observații, materiale diverse), trimitem la următoarele lucrări mai importante: C. Daicoviciu, *TransAnt*, p. 131; idem, în *AISC*, III, 1941, p. 231; D. Tudor *OR*, p. 224—241 (și harta anexă); idem, *OTS*, passim (cf. C. Daicoviciu, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 537—544); *Tabula Imperii Romani*, L 34 (Budapest, 1967) și L 35 (București 1969), passim; D. Protase, în *RRH*, VIII, 1, 1969, p. 3—14; *Repertoriul arheologic al României*.

³ Pentru existența unor pandante *Alburnus Minor* și *Immenosum Minus*, v. C. Daicoviciu, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 263 și nota 28 (cu bibliografie).

Putei, Blandiana, Brucla și Aquac. În general, numele satelor din Dacia romană rămân necunoscute, deoarece ele nu ne-au fost transmise de documentele epigrafice, iar localizarea unora dintre cele pe al căror nume îl cunoaștem nu e totdeauna posibilă sau sigură.

Din pricina lipsei unor documente epigrafice mai numeroase și mai explicate, știm astăzi prea puține lucruri certe despre organizarea și administrarea satelor din Dacia romană. De aceea, a fost nevoie să se recurgă deseori la analogii din alte provincii ale Imperiului, ceea ce a dus la unele divergențe de opinii între cercetătorii români cu privire la această problemă.

Unii cercetători ⁴ susțin că în administrarea *comunelor* din Dacia, acolo unde dreptul roman era în vigoare, nu se aplica principiul colegialității și eligibilității, ci se recurgea — ca, în general, în *vici* — la sistemul de a se numi o singură persoană (*princeps*), însărcinată cu administrarea *comunei* și a acelui *territorium* în fruntea căruia ea se afla, așa cum se făcea în Mauretania și în alte regiuni cu aglomerări de elemente de origine diferită, încă neromanizate. După unele analogii din Scythia Minor, se consideră că acest *princeps* avea și în Dacia o situație juridică aparte, fiind conducătorul unui *locus* (*princeps loci*), adică al unei comune autonome cu un întins teritoriu propriu, de care depindeau administrativ anumite sate (*vici*).

Alți cercetători ⁵ apreciază că administrația în *vici* și *pagi* se făcea de către organele și serviciile orașului pe teritoriul căruia ele se aflau, iar funcționarii (*magistri*) sau delegații cu sarcini administrative în acești *vici* și *pagi* din *territoria* municipiilor erau lipsiți de putere și inițiativă în problemele importante și că ei lucrau după instrucțiunile și dispozițiile venite direct de la oraș. Pe de altă parte, se crede că, în cazul satelor înglobate în *territorium militare* al unui castru, administrația era dirijată de comandantul garnizoanei, ajutat probabil de un consiliu format din anumiți proprietari rurali locali, oameni de încredere ai autorităților romane.

După o altă părere ⁶, termenul de *pagus* ar putea indica o comună rurală de tip roman, constituită pe teritoriul unei colonii. Denumirea de *vicus*, însă, întâlnită mai frecvent în Dacia, desemna o comună rurală sau un sat mai mic, tot cu organizare de tip roman, populat de coloniști (cetățeni și îndeosebi, necetățeni), cum era, de pildă, *vicus Pirustarum* de la *Alburnus Maior* (Roșia Montană) ⁷, sat de

⁴ Gr. Florescu, în *Balcania*, VII, 1, 1944, p. 53; *Capidava*, vol. I, București, 1958, p. 19—21.

⁵ D. Tudor, *OR*, p. 240—241.

⁶ M. Macrea, în *IstRom*, I, p. 368—369.

⁷ După Mommsen (*CIL*, III, p. 214) și J. Jung (*Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 162) *Vicus Pirustarum* ar fi identic cu *Alburnus Maior*. Dar *Vicus Pirustarum* a fost fie un cartier din *Alburnus Maior*, fie un sat din apropierea acestei localități, ceea ce pare a fi mai aproape de realitate. Vezi C. Daicoviciu, în *Apulum*, IV, 1961, p. 52, nota 7 și p. 56, nota 4; idem, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 260 cu nota 11.

mineri illyri aduși din Dalmația pentru exploatarea aurifere. Tot rici se crede că vor fi fost și acele localități mici, purtând nume dacice și fiind locuite în cea mai mare parte de băștinași. În zonele lipsite sau depărtate de centre urbane, se considera că satele sau cătunele autohtone au fost organizate în teritorii rurale, cu centrul într-un sat mai mare sau că — în locuri mai retrase — ele și-au păstrat probabil și vechea organizare în *obști satești*, fără a adopta imediat organizarea comunală după model roman⁸.

În Dacia mai sînt atestați și alți rici. Astfel, pe teritoriul orașului actual Turda existau un *vicus Patarissensium* (sat de autohtoni), care a precedat faza de municipiu a Potaissae și care nu putea fi altul decît cel menționat, în anul 107—108, pe miliarul de la Aiton, în forma „a Potaissa Napocae”⁹. Pe granița de vest a Daciei este pomenit, în timpul lui Maximinus (a. 236), un *vicus Anartorum*¹⁰ constituind eventual centrul unei „regio Anatorum” (neatestată)¹¹ similară ca organizare și geneză cu aceea *regio Ans* (*amensium*?)¹² foarte probabil sub supraveghere și jurisdicție militară¹³, documentată epigrafic sub Gordian III, pe granița de nord a Daciei. Deși neatestat, aici se presupune, ca și la *Cumidava* (Rîșnov), existența unui *vicus*, al tribului localnic, *Ans* (*amenses*?)¹⁴. Numele acestui presupus *vicus* era *Samum*, care figurează în două inscripții¹⁵.

Profesorul C. Daicoviciu, ocupîndu-se de unele aspecte ale colonizării romane în Dacia, cu o specială privire la ținutul Munților Apuseni, arată că minerii illyri din Dalmația, acei *Pirustae* și *Bari-dustae*, colonizați în zona *Alburnus Maior* — *Ampelum*, și-au păstrat formele de organizare a așezărilor rustice din patria lor de origine. Este vorba de „castella”, după noua lectură propusă de C. Daicoviciu — *K(astellum) Ansum, K. Avieretium, K. Baridusta (rum)* — prin care trebuie să înțelegem așezări rurale (cătune), chiar dacă ele vor fi avut și o notă militarizată, în condițiile exploatarea aurului prin arendași organizați în *collegia*. Aceste „castella” dalmatine vor fi avut aspectul unor cătune de munte, similare celor actuale, iar în fruntea unor astfel de „castella” învecinate se afla un *princeps*¹⁶.

Situația juridică a așezărilor satești situate rămîne necunoscută, cel puțin deocamdată. S-ar putea presupune că proprietarii respectivi

⁸ M. Macrea, *loc. cit.*

⁹ C. Daicoviciu, în *ActaMN*, III, 1966, p. 169.

¹⁰ *CIL*, III, p. 1379 și nr. 8060; I. I. Russu, în *ActaMN*, V, 1968, p. 452, nota 3.

¹¹ C. Daicoviciu, *loc. cit.*

¹² *CIL*, III, 827 = 7633; I. I. Russu, în *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, p. 120—123; C. Daicoviciu, în *op. cit.*, p. 164—168.

¹³ M. Macrea, în *op. cit.*, p. 358.

¹⁴ C. Daicoviciu, în *op. cit.* p. 167 și 169.

¹⁵ Cf. nota 12 și, în special, C. Daicoviciu, în *op. cit.*, p. 168.

¹⁶ C. Daicoviciu, în *Apulum*, IV, 1961, p. 57.

și serviciul lor administrativ au exercitat o anumită influență asupra conducerii treburilor publice din acele așezări¹⁷.

Între satele provinciei se constată o substanțială diferențiere, în ceea ce privește abundența, varietatea și valoarea materialului arheologic, precum și în privința felului locuințelor. Există sate în care, pe lângă olăria obișnuită, se găsesc ruine de construcții din piatră sau cărămidă, olane sau țigle de acoperiș, fragmente de *terra sigillata*, inscripții, monumente sculpturale, monede, obiecte de sticlă, opaițe de lut, diferite piese de podoabă corporală și vestimentară, piese de mozaic, instalații de hypocaust și chiar conducte de apă. În alte sate, însă, construcțiile de zid lipsesc și în locul lor se întâlnesc bordeie săpate în pământ, colibe ori modeste locuințe din lemn sau cu pereți făcuți din nuiele împletite și lipiți cu lut, construite la suprafața solului. Aici și materialul arheologic se prezintă foarte sărăcăcios: olărie obișnuită, pietre de rîșniță, unelte agricole și obiecte mărunte de uz gospodăresc sau de podoabă, fără pretenții de lux și fără valoare intrinsecă deosebită. Evident că această situație, observată pretutindeni în Dacia romană, se explică, înainte de toate, prin condiția social-economică a fiecărui sat în parte, prin starea materială a locuitorilor.

Dar în spatele factorului social-economic, după cum au arătat clar cercetările arheologice, se ascund și realități de natură etnică. Așezările cu o situație economică mai bună, reflectată într-un material arheologic bogat și variat, în construcții de piatră sau cărămidă arsă, în instalații, ustensile și obiecte ce denotă bunăstare, simț artistic dezvoltat, condiții de lux ori confort, au luat naștere, în general, prin colonizarea romană. În schimb, cealaltă categorie de așezări, mult mai modeste, aparțin populației băștinașe dace. Dovada peremptorie pentru caracterul lor indigen o formează, printre altele, perpetuarea unor forme de cultură materială și spirituală din timpul Daciei independente, care se întâlnesc în același strat de cultură roman, în aceeași locuință sau groapă de păstrare a proviziilor, laolaltă, cu noile produse, superioare, aduse sau făcute în Dacia de romani. Vestigiile culturii materiale în aceste așezări, felul locuitorilor, în întreg inventarul arheologic prezintă o învederată notă de sărăcie, fapt care îndreptățește deplin atribuirea lor populației autohtone dace, adusă de romanii învingători într-o stare de inferioritate social-economică și politico-juridică.

Făcînd, în principiu, această distincție, nu înțelegem că au existat așezări alcătuite exclusiv din autohtoni și așezări locuite numai de coloniști, fără legături și amestec între ei. Așezările „mixte”, de autohtoni și coloniști, trebuie să fi fost foarte numeroase în Dacia,

¹⁷ Despre *villae rusticae* în Dacia Superior (observații, bibliografie), vezi Judita Winkler, în *Sargetia*, V, 1968, p. 59—84, iar referitor la Pannonia, monografia publicată de Edit B. Thomas, *Römische Villen in Pannonien*, Budapest, 1964.

iar cercetările arheologice din ultimii ani se pare că aduc dovezi din ce în ce mai convingătoare și în această direcție.

Constatarea că sub înfățișarea economică diferită a vieții rurale romane se ascund și realități etnice incontestabile vine să sprijine în mod concret intuiții remarcabile și păreri mai vechi ale unor istorici români ¹⁸, care cu dreptate susțineau că, cu toate golurile apreciabile produse în sinul populației *prin și după* cele două războaie de cucerire, dacii au continuat să trăiască în număr mare, mai ales în ținuturile rurale ale provinciei romane, în condițiile de inferioritate impuse de noua stăpânire.

Unii cercetători români considera posibil ca anumite așezări (și cimitire), atribuite dacilor din interiorul provinciei (de pildă, așezarea de la Obreja), să aparțină unor comunități de daci liberi colonizați în Dacia romană pe timpul împăratului Commodus (180—192) ¹⁹. Această ipoteză se bazează pe o afirmație a lui Dio Cassius ²⁰, care relatează că Sabinianus, legatul celor trei Dacii în anul 180, a adus sub ascultarea sa 12 000 de daci mărginași, promițând că le va da pământ în Dacia. Nu știm dacă Sabinianus și-a ținut sau nu promisiunea. Oricum ar fi, ipoteza nu poate fi nici respinsă categoric, dar nici acceptată fără serioase rezerve, deoarece documentarea arheologică actuală nu ne permite să tragem o asemenea concluzie în această problemă. Fără să excludem categoric *posibilitatea* unei asemenea colonizări, noi socotim, totuși, că amestecul, în aceeași așezare, a celor două culturi materiale, dacică și romană, se poate explica mult mai bine, din toate punctele de vedere, prin atribuirea așezărilor respective populației autohtone dace *din interiorul* provinciei.

Se admite indeobște că în Dacia romanii au recurs la unele dislocări de populație indigenă din teritorii de însemnătate strategică pentru apărarea provinciei și din anumite zone cu pământ fertil, care au fost atribuite în loturi coloniștilor ²¹. Din motive economice și de supraveghere în același timp, se poate susține că anumite comunități dacice au fost mutate în locuri, nepopulate înainte, situate în teritoriul unor trupe auxiliare al legiunilor sau orașelor ²².

¹⁸ C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1941, p. 231; idem, *TransAnt*, p. 120—123; I. I. Russu, în *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 53; M. Macrea, în *IstRom*, I, 1960, p. 390—391.

¹⁹ H. Daicoviciu, *Dacii*, București 1965, p. 248; D. Tudor, *OTS*, p. 379; I. H. Crișan, *Ceramica daco-geică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 268, nr. 202.

²⁰ LXXII, 3, 3.

²¹ Cf. M. Macrea, în *IstRom*, I, p. 359; D. Tudor, *IstRom*, I, p. 397.

²² Cf. D. Protase, în *RRH*, VIII, 1, 1969, p. 12. — Referitor la existența vicilor, de coloniști și băștinași, a recrutării brațelor de muncă pentru lucrarea pământului și la modul de repartitie a produselor agricole într-un *vicus* de pe teritoriul afectat legiunilor (*prata legionum*), în provinciile dunărene ale Imperiului (sec. II—III), vezi M. Rostovzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford, ed. a II-a, p. 244—245.

În problema romanizării Daciei în cei 165 de ani de existență a provinciei ²³ „arheologia rurală“ poate aduce și ea oarecare lumină. Firește că materialul arheologic, singur, nu este în măsură să ne spună nimic sau aproape nimic despre romanizarea *prin limbă*, dar el furnizează date interesante despre romanizarea *autohtonilor prin cultură*. Din acest punct de vedere, putem afirma că felul de viață *roman-provincial* a pătruns adânc în rîndul populației autohtone din Dacia, mai puțin în părțile ei periferice, unde elementele culturii materiale romane sînt mai rare și mai slabe, pe cînd cele locale tradiționale, rustice, apar mai persistente. Sub raport cantitativ, în toate complexele autohtone cunoscute astăzi, produsele dacice (în speță ceramica) se găsesc în proporție redusă față de cele romane, care formează majoritatea copleșitoare. Aceasta este dovada optimă că dacii subjugăți nu s-au arătat refractari față de cultura și civilizația romană, pe care au adoptat-o pe măsura posibilității lor de înțelegere și asimilare, dar și-au păstrat în același timp anumite tradiții, obiceiuri și produse proprii, prin care se trădează pentru noi ca element etnic ²⁴.

Cu privire la sfîrșitul așezărilor rurale din Dacia romană, prin săpăturile și cercetările arheologice din ultimul deceniu, în multe locuri s-a putut stabili, în cuprinsul aceleiași așezări, că există o continuitate de viață și după abandonarea oficială a provinciei de către autoritățile romane pînă în sec. IV. Fenomenul acesta nu poate fi izolat, ci el trebuie să aibă o mai mare amploare în lumea rurală romană ²⁵. Demonstrarea lui concretă mai amplă cade, evident, în sarcina cercetărilor viitoare. În orice caz, în așezările de care este vorba avem dovada indiscutabilă a persistenței populației daco-romane în Dacia postaureliană.

Perioada prefeudală. Deși pe teritoriul Daciei această perioadă durează de la retragerea aureliană (a. 271) pînă la apariția relațiilor feudale (sec. X), în comunicarea de față ne-am propus să ne raportăm — așa cum am precizat la început — numai la așezările din primele ei trei secole.

Se știe că în perioada luată aici în considerare, tabloul istoric al fostei Dacii romane se prezintă fundamental deosebit față de epoca anterioară, nu numai sub raport social și economic, ci și din punct de vedere cultural și etno-politic. După desființarea Provinciei Dacia și restabilirea *limes*-ului roman de-a lungul Dunării, în fostul spațiu roman nord-danubian, alături de populația romanică, s-au așezat populații „barbare“ alogene venite din afară: carpi și daci liberi, sarmațiazigi, goți și gepizi. Pe de altă parte, pe timpul lui Constantin cel

²³ Cu privire la romanizarea Daciei, vezi studiul publicat de C. Daicoviciu, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 261—271.

²⁴ D. Protase, *Problema continuității*, p. 63—84.

²⁵ Despre continuitatea vieții și culturii materiale din epoca romană pînă în sec. IV în unele așezări în care s-au făcut săpături arheologice sistematice, cf. D. Protase, în *op. cit.*, p. 104—139.

Mare și Justinian a fost recucerită și stăpînită efectiv o largă zonă de-a lungul malului stîng al Dunării, unde au fost introduse forme de organizare, de cultură și civilizație din Imperiul romano-bizantin²⁶.

Să vedem dacă și în ce măsură acestei mixturi etnice și culturale îi corespund anumite tipuri de așezări și forme particulare de construire și amenajare a locuințelor.

După plecarea romanilor, în Dacia se constată un pronunțat proces de decadență și ruralizare a orașelor. Cu excepția regiunilor înglobate temporar în Imperiul romano-bizantin, în restul Daciei nu se mai construiește nimic din piatră sau cărămidă arsă, nu se mai pun inscripții, nu se mai ridică monumente, înfloritoarea viață social-economică și culturală de altădată încetează. Populația daco-romană duce o viață modestă, fără forme superioare de organizare, cuibărindu-se printre impunătoarele construcții urbane de odinioară. Situația aceasta durează pînă la invazia hunilor (a. 376), cînd slaba viață orășenească ce mai exista încetează, pare-se, cu totul. Centrul de greutate al vieții economice se deplasează treptat din orașe spre mediul rural, mai adecvat ocupațiilor și cerințelor populației, care se organizează probabil în obști satești²⁷.

Cu privire la așezările populate de daco-romani, în urma săpăturilor arheologice din ultimii 20 de ani, s-a ajuns la unele constatări interesante. Astfel, s-a remarcat că în toate așezările rurale care durează, pe același loc, din epoca romană pînă în sec. IV, populația își menține vechile forme de locuire: locuințe construite la suprafața solului, semibordeie, și bordeie adine săpate în pămînt. Este cazul așezărilor cercetate la Mugeni (județul Harghita)²⁸, Archiud (județul Bistrița-Năsăud)²⁹, Sebeș³⁰ și Obreja³¹ (județul Alba), Cioroiul Nou³² și Verbița (în Oltenia)³³. *Printre și lângă* locuințe se află de obicei gropi pentru păstrarea proviziilor, avînd formă cilindrică, tronconică sau de căldare. Toate trei tipurile de locuințe au, *de obicei* formă patrulateră, cu o sigură încăpere, și în interior sînt prevăzute adesea cu un cotlon sau o vatră de foc deschisă (cu sau fără împrejmuire de pietre), așezată la nivelul podinei. Vrednic de subliniat este faptul că pînă acum nu s-au întîlnit în atari așezări locuințe de suprafață sau bordeie cu cuptorul de foc clădit din piatră. Acesta se constată mult mai tirziu, în sec. VI (Bratei, Cipău, Sf. Gheorghe) și apoi după venirea slavilor. Cînd în unele gropi, considerate gropi de bordeie,

²⁶ Idem, p. 799—803.

²⁸ Géza și Ștefan Ferenczi, *Săpături și cercetări arheologice la Mugeni în 1961 (ms.)* și informații personale. Cf. D. Protase, *Problema continuității*, p. 119—121.

²⁹ D. Protase, *op. cit.*, p. 106—107.

³⁰ SCIV, XII, nr. 1, 1960, p. 133, nr. 16; K. Horedt, în *Studien aus Alteuropa*, II, 1965, p. 59.

³¹ D. Protase, *op. cit.*, p. 42—45 și 123.

³² D. Tudor, *OR*, p. 214—220; idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 547—553.

³³ SCIV, III, 1952, p. 160—163.

lipsește orice lăcaș pentru facerea focului, acolo este de presupus că avem de-a face și cu adăposturi pentru animale sau cu alte dependențe gospodărești.

Important de relevat e că în așezările din această categorie vestigiile de cultură materială în totalitatea lor (ceramică, diferite obiecte de uz casnic, gospodăresc sau de podoabă, pietre de rîșniță, unelte de muncă etc.) sînt de netă factură romană provincială sau mai poartă o puternică amprentă a acesteia. Cu alte cuvinte, se vede clar că aici ne întîmpină vechiul fel de viață din epoca precedentă și perpetuarea civilizației romane din mediul rustic, pe cale de „barbarizare”, de loc sau foarte puțin contaminată de elementele culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov ³⁴.

O altă categorie de așezări daco-romane se constituie la sfîrșitul sec. III și în secolele IV—V, pe locuri nepopulate în timpul provinciei. Atribuirea lor populației romanice se sprijină, în primul rînd, pe prezența elementelor culturii materiale *de factură* sau *de pregnantă tradiție* romană și pe absența produselor specifice triburilor sarmatice sau germanice. În Dacia intracarpatică, asemenea așezări nefortificate — unele mai mici, iar altele mai întinse — se cunosc la Cluj-Mănăstur ³⁵, Iernut (județul Mureș) ³⁶, Noșlac (județul Alba) ³⁷, Bratei (județul Sibiu) ³⁸, Soporul de Cîmpie ³⁹ și Tașa (județul Cluj) ⁴⁰, precum și în alte locuri. Și aici forma de locuire predominantă continuă a fi bordeiul sau semibordeiul rectangular și mai puțin locuite la suprafața solului, iar locașul de foc, atunci cînd există, este cotlonul sau vatra deschisă plasată în interior, la nivelul podinei, de preferință într-un colț. Cuptorul de piatră pentru încălzit și pregătirea mîncării este foarte rar atestat. Gropile de provizii, avînd formă și dimensiuni variabile, sînt un element aproape nelipsit și în aceste așezări daco-romane.

Referitor la uneltele agricole din așezări (fiare de plug, coase, seceri, hîrlețe, sape etc.) se observă că ele continuă să fie de tipul celor cunoscute în așezările rurale din epoca romană.

Așezările localnicilor, ca și în epoca anterioară, se află nu numai în locuri retrase, ci și pe artere de mare circulație a oamenilor și mărfurilor, pe văile riurilor, pe dealuri sau platouri, pretutindeni unde erau pămînturi bune pentru agricultură și pășuni bogate pentru vite, fapt care are o deosebită semnificație istorică în această perioadă a migrațiunii popoarelor.

³⁴ D. Protase, *op. cit.*, p. 133—140.

³⁵ *Idem*, p. 114—116.

³⁶ *Idem*, p. 117.

³⁷ M. Rusu și colaboratori, *Raport asupra săpăturilor din 1961—1962 efectuate la Noșlac* (ms.) și informații personale.

³⁸ I. Nestor, în *IstRom*, I, p. 165, *idem*, în *Studii*, XV, 6, 1962, p. 1431—1433; *idem* în *RRH*, III, 3, 1964, p. 400—401.

³⁹ D. Protase, *op. cit.*, p. 130.

⁴⁰ Săpături efectuate de subsemnatul în anii 1965—1967. Materialul inedit în Muzeul din Cluj și Muzeul din Gherla.

Din această sumară prezentare a tipului de aşezări şi locuinţe ce aparţin autohtonilor rezultă, pe de o parte, că lipsesc pînă acum casele clădite din piatră sau cărămida arsă, făcute după sistemul urban introdus în Dacia de romani. Pe de altă parte, se vede clar că în primul rînd *satul* epocii romane, mediul rural în general, cu toate formele şi manifestările de viaţă tradiţionale formează fundamentul continuităţii daco-romane ⁴¹.

În răsăritul Daciei transilvane şi la sud de Carpaţi, între Olt şi vechiul limes transalutan, regiuni pe care romanii le-au parasit sub domnia lui Treb. Gallus sau Gallienus ⁴², respectiv sau Filip Arabul ⁴³, patrund dinspre est şi nord-est carpii şi daci liberi ⁴⁴. Doua aşezări carpice s-au cercetat la Reci şi Bezid ⁴⁵, în estul Transilvaniei, iar o aşezare de daci liberi a fost identificată la Chilia (judeţul Argeş) ⁴⁶. La Reci şi Bezid avem de-a face cu locuinţe de suprafaţă rectangulară prevăzute în interior cu vetre de foc deschise şi cu cuptoare din pietre legate cu lut. La Chilia, singura locuinţa dezvelită este un bordei cu pereţii din birne, care are un cuptor scobit în pămînt cruşat şi cu bolta făcută din pietre şi lut.

În Transilvania centrală, la Cipău (judeţul Mureş) ⁴⁷, pe la începutul sec. IV exista o enclavă de daci liberi veniţi aici din vest, care locuiau în bordeie mari cu vatra de foc amenajată din lut.

Aşadar, comunităţile de carpi şi daci liberi, *neromanizaţi*, stabiliţi pe teritoriul fostei provincii romane în a doua jumătate a sec. III şi la începutul veacului următor, aveau aşezări nefortificate, cu locuinţe de suprafaţă şi bordeie, ambele înzestrate cu vetre de lut sau cuptoare boltite.

La goţi, care s-au stabilit în Dacia abia în prima jumătate a sec. IV ⁴⁸, nu se cunosc pînă acum locuinţe sau aşezări ce le-ar putea fi

⁴¹ Cf. D. Protase, *op. cit.*, p. 133—141 şi 201—202 (cu bibliografie).

⁴² Despre abandonarea de către romani a părţii de răsărit a Daciei sub domnia acestor împăraţi, vezi C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1941, p. 240—246; idem, *TransAnt*, p. 179—185.

⁴³ M. Macrea — D. Protase, în *SCŞCluj*, V, 3—4, 1954, p. 553—555. Cf. şi B. Mitrea, în *Ist Rom.*, p. 644.

⁴⁴ Cf. C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1941, p. 253—525. Vezi însă şi I. Nestor, în *IstRom*, I, p. 684 şi D. Protase, *op. cit.*, 139—140.

⁴⁵ Z. Székely, în *Materiale*, VI, 1959, p. 196—199; VII, 1961, p. 179—185 şi 188; VIII, 1962, p. 125—128 şi 136—137; idem, în *Aluta* (Sf. Gheorghe), I, 1969, p. 50—65. Cf. însă D. Protase, *op. cit.*, p. 108 şi 125—126.

⁴⁶ Seb. Morintz, *Materiale*, VII, 1961, p. 447; VIII, 1962, p. 516—517.

⁴⁷ *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 220—222; VI, 3—4, 1955, p. 658—661; N. Vlassa, în *SCIV*, 16, nr. 3 1965, p. 501—516.

⁴⁸ Nu împărtăşim nici noi opinia profesorului K. Horedt (*SCIV*, 18, nr. 4, p. 575—592) cu privire la aşezarea goţilor în Transilvania abia la invazia hunilor. Vezi C. Daicoviciu, în vol. „Unitate şi continuitate în istoria poporului român”, Bucureşti, 1968, p. 88, nota 2.

sigur atribuite, ci numai cimitire de inhumație, cum sînt, de pildă, cele de la Sîntana de Mureș⁴⁹, Tg. Mureș⁵⁰ și Palatca⁵¹.

Dacă, prin diversele elemente de cultură materială romană tirzie ce se află în cuprinsul lor, așezările autohtonilor se pot mai ușor deosebi de cele ale noilor veniți, cel puțin pînă la prăbușirea imperiului hunilor (a. 453)⁵², problema atribuirii etnice a complexelor arheologice devine mult mai dificilă în a două jumătate a sec. V și în sec. VI, cînd sîntem puși în situația de a separa zestrea culturală și formele de locuire ale daco-romanilor de cele aparținătoare gepizilor. În această perioadă cultura materială de factură romană ajunge într-un avansat stadiu de „barbarizare” și uniformizare, iar tipurile de așezări nu sînt totdeauna concludente pentru o populație sau alta. Cu toate aceste carențe, în cercetările și studiile arheologico-istorice din ultima vreme s-a încercat, nu fără oarecare rezultate pozitive, să se deosebească ceea ce aparținuse uncia sau alteia din cele două populații⁵³.

În Transilvania, de pildă, se constată o anumită varietate în formele de locuire. Astfel, se cunosc semibordeie fără vatră, de formă rectangulară (Morești⁵⁴, Cipău⁵⁵, Sopor)⁵⁶, sau rotundă (Cipău), fără vatră sau cu vatră în exterior (Bratei)⁵⁷. În unele așezări există bordeie cu vatră împrejmuită cu pietre (Cipău, Bratei) sau cu un veritabil cuptor în interior (Cipău — Sfintu Gheorghe)⁵⁸. Cimitirele acestor așezări (Morești, Cipău, Sopor, Bratei) sînt exclusiv de inhumație, iar în ceramică se întîlnesc deopotriva elemente locale și germanice. Obiectele de metal, în general, unele sînt de factură gepidică (fibulele digitate), iar altele au o certă origine romano-bizantină, acestea din urmă fiind folosite și de populația autohtonă. Se consideră că

⁴⁹ I. Kovács, în *Dolgozatok*, III, 1912, p. 150—372.

⁵⁰ I. Kovács, în *Dolgozatok*, VI, 1915, p. 278—299 și 317—324.

⁵¹ M. Macrea, în *Studii*, II, nr. 1, 1949, p. 110—116.

⁵² Persistența culturii romane tirzii se constată în epoca migrațiilor și în alte provincii. În această privință, vezi K. Böhner, *Die fränkischen Alterthümer des Trierer Landes*, I, Berlin, 1958, p. 320—331; idem, în *Kulturbruch oder Kulturkontinuität im Übergang von der Antike zum Mittelalter*, 1967, p. 287—319; I. Duicev, în *Études historiques* (Sofia), 1960, p. 31—40; Gy. Székely, în *Ann. Univ. Budapest*, III, 1961, p. 59—72; St. Stancev, în *Byzantinobulgarica*, I, 1962, p. 349—365; St. Mihailov, în *Arheologia*, VI, 1964, p. 13—14; L. Barkóczi, în *ActaArch.*, XVI, 1964, p. 201—216; idem, în *ActaAnt.*, XIII, 1965, p. 238—245; A. Kiss, în *Janus Pannonius Muz. Évk.*, 1965 p. 81—123; B. Svoboda, *Origines et débuts des Slaves*, Praha, 1966; P. Ronsev, în *Études balk.*, V, 1, 1968, p. 16—17.

⁵³ Cf. Maria Comsa, în *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 355—363.

⁵⁴ K. Horedt, în *Dacia*, N. S., I, 1957, p. 297—308 (cu bibliografia din nota 1).

⁵⁵ *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 658—661 (și material inedit din cercetările subsemnatului).

⁵⁶ D. Protase, în *Materiale*, V, 1959, p. 430—431; VI, 1959, p. 391—392; VII, 1961, p. 429; VIII, 1962, p. 534.

⁵⁷ I. Nestor, în *RRH*, III, 3, 1964, p. 383—423.

⁵⁸ *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 661—662 (și materiale inedite din cercetările lui M. Rusu).

aparțineau, în primul rînd, gepizilor așezările fortificate, cum sînt cele de la Morești, Porumbenii Mici, Șeica Mică ⁵⁹. Dar în acestea (Morești) locuiau concomitent și autohtoni, cărora li se atribuie cu precădere bordeiele, locuințele de suprafață fiind socotite aici prin excelență gepide. În schimb, o mare parte din așezările deschise (nefortificate) cu locuințe-bordeie (Sf. Gheorghe ⁶⁰, Sopor) ⁶¹, se apreciază că au aparținut daco-romanilor.

Așadar, diversității etnice din Dacia în perioada migrațiunii popoarelor li corespunde o varietate în formele de locuire, cultură materială, rit și ritualuri funerare ⁶². În unele cazuri se constată o locuire efectivă, în aceeași așezare, a populației romanice cu neamurile imigrate, iar în altele — multiple influențe reciproce. Numeroase sînt însă și cazurile cînd s-au depistat așezări populate exclusiv de daco-romani și așezări aparținătoare numai noilor veniți (carpi, sarmați-iazigi, gepizi). Ținem, totuși, să subliniem că tipul de locuință sau așezare, singur, nu poate arăta totdeauna și etnicul locuitorilor, în determinarea căruia sînt absolut indispensabile alte elemente mult mai caracteristice (ritul și ritualurile funerare, ceramica, obiecte de metal, unelte de muncă etc.) care, numai toate la un loc, sînt în măsură să ofere date mai sigure asupra caracterului etnic al unui complex arheologic din perioada prefeudală ⁶³.

În încheiere relevăm că, în ciuda dificultăților de determinare cronologică riguroasă și de atribuire etnică certă a multora din descoperirile arheologice cunoscute acum, populația romanică este sigur atestată în Dacia prefeudală. Ea a trăit în așezări cu locuințe modeste, construite la suprafața solului sau în bordeie săpate în pămînt. În condițiile istorice vitrege cărora a fost nevoită să le facă față, populația romanică locală nu s-a putut ridica la forme superioare de organizare social-politică, ci a trăit sub dominația migratorilor, singurii care au jucat un rol politic ⁶⁴. Pînă la prăbușirea limesului dunărean (începutul sec. VII) și la așezarea slavilor în Peninsula Balcanică, romanitatea locală a continuat să țină în permanență legături strînse cu Imperiul romano-bizantin, care a recucerit teritorii de-a lungul țărmului stîng al Dunării inferioare și a alimentat necontenit și masiv din punct de vedere economic și mai ales etno-cultural, populația de aici. Numai prin pastrarea vechilor tradiții romane provinciale și prin legăturile neîncetate cu lumea romano-bizantină au fost posibile desăvîrșirea procesului de romanizare a Daciei și alcătuirea

⁵⁹ K. Horedt, în *Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte* (Berlin), 25, 1969, p. 129—139.

⁶⁰ Cf. *supra*, nota 59.

⁶¹ Cf. *supra*, nota 57.

⁶² Cf. D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971.

⁶³ C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Bucarest, 1963, p. 25—29; D. Protase, *Problema continuității*, p. 104—141.

⁶⁴ C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Ștefan, *op. cit.*, p. 20—21, Cf. și C. Daicoviciu, în *AISC*, III, 1941, p. 259.

unui facies cultural romano-„barbar“, inexistent în regiunile dacice neinfluențate de civilizația romană sau rămasă odinioară *extra provinciam* ⁶⁵. O dată cu așezarea slavilor în Dacia și în Peninsula Balcanică începe o nouă fază în istoria Sud-estului european, concretizată nu numai în aspectul culturii materiale și spirituale, ci și în procesele de etno-geneză din aceste regiuni ⁶⁶.

D. PROTASE

CONSIDÉRATIONS SUR LES ÉTABLISSEMENTS RURAUX DE LA DACIE ROMAINE ET POST-ROMAINE (IIe—VIe siècles) JUSQU'À L'ARRIVÉE DES SLAVES

(Résumé)

L'auteur présente les traits généraux des établissements civils, ruraux de la Dacie occupée par Romains (a. 106—271) et des ceux de l'époque des migrations jusqu'à la pénétration des slaves et leur fixation sur le territoire de l'ex-Dacie romaine (VII-a siècle). Il fait dans le même temps une série de considérations d'ordre socio-économique et ethno-politique.

Quant aux établissements ruraux de l'époque romaine — dans la catégorie desquels ne sont pas compris les stations balnéaires, les *villae rusticae*, les *canabae* — l'auteur fait une série d'observations sur la manière d'habitation, sur les occupations, les différences sociales, la densité et la répartition géographique de la population, son degré de civilisation, etc.

Au point de vue ethnique, on constate les suivantes catégories d'établissements: 1) autochtones daciques, 2) fondés par les colons 3) habités par des colons et autochtones. Dans les deux premières groupes, on suppose aussi l'existence d'une mixture ethnique, le plus souvent très difficilement à saisir dans le matériel documentaire, avant tout archéologique.

Le problème qui doit être illustré par des preuves documentaires concrètes, issues de la culture matérielle même, concernant colonisation des daces libres périphériques dans l'intérieur de la Province — phénomène mentionné par Dio Cassius pour le règne de Commode — est également pris en discussion.

Dans le cadre d'établissements qui remontent aux IVe—VIe siècles, sous l'aspect varié de la culture matérielle et de l'habitation, l'auteur a poursuivi, d'une part, la persistance et le mode de vie de la population daco-romaine et ses rapports avec les populations émigrées dans les anciens territoires romains: les Daces libres et les Carpes, les Sarmates-Jazyges, les Goths et Gépides; d'autre part, on a essayé une délimitation des zones dans lesquelles se sont établis particulièrement les nouveaux venus, en démontrant leurs dot culturelle et mode de vie etc., par rapport aux autochtones.

⁶⁵ Cf. *supra*, nota 53 și D. Protase, loc. cit.

⁶⁶ C. Daicoviciu, Em. Petrovici, Gh. Ștefan, op. cit., p. 25—46; v. și C. Daicoviciu, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, X, 2, 1967, passim.